

FILIP BLAŽEK / NÁRODNÍ KULTURA A PÍSMO

Při letném pohledu na tištěné knihy, časopisy nebo plakáty ze všech koutů světa, kde se používá latinské abecedy, můžeme nabyt dojmu, že dnešní podoba latinky je veskrze nadnárodního charakteru. Pokusím se ukázat, že stále ještě existují určité národní odlišnosti latinské abecedy, specifické typografické zvyklosti, svébytné chápání tvarů jednotlivých znaků.

UČÍME SE PSÁT

Naprostá většina z nás se dovednosti psát naučila ve škole. Děti se zde zprvu učí číst písmo tištěné, ale k psaní používají takzvaného psacího písma. Existuje totiž normalizované písmo, které se žáci snaží s větším či menším úspěchem napodobit. Časem se původní dokonalé tvary vytrácí a křivky se mění podle vkusu, schopností, psacího nástroje¹, vlivu rodiny pisatele a především prosazujícího se osobního výrazu. Ideální písmo ovšem není nic, co by patřilo mezi neměnné kulturní dědictví. „Úkolem psaní je naučit žáky psát psací latinkou, navozovat a pěstovat správné psací dovednosti a návyky, seznámit je se základními požadavky správného písma a psaní, a tím položit základy k vývoji jejich čitelného, přiměřeně hbitého a úhledného osobitého rukopisu a ke vkusné úpravě písemných projevů,“ psaly v 80. letech české školní osnovy. Jistě jste si ale všimli, že starší lidé mají odlišný způsob psaní některých znaků (typické je „z“ s ocáskem dolů nebo škrtlé „t“). Půjdete-li dále do minulosti, určitě si vybavíte zažloutlé pohlednice s půvabným a zdobným psacím písmem vašeho pradědečka. Je zde sice patrný určitý sklon ke stálému zjednodušování běžného psacího písma, jeho další vývoj je ale zakryt tajemstvím.

Vzhledem k nepetržitě amerikanizaci české kultury nemohu vyloučit ani postupnou změnu stylu psacího písma v tomto směru. Kdo viděl rukopis několika rodáků ze Spojených států, mohl si všimnout nápadné podobnosti mezi jejich písmy. Řekl bych, že severoamerické psané písmo je na první pohled rozpoznatelné od českého: Američané jednotlivé znaky nespojují, ale píší jakousi obměnou verzálek, tzv. skriptem. Často ani nerozlišují rozdílné tvary velkých a malých písmen; k tomuto účelu používají různou velikost stejného písmene.

Ani národy geograficky blízké nepoužívají identické psací abecedy. Bývalý vzor malé abecedy pro základní školy z NDR se sice od českého výrazně neliší, přesto je

psané písmo Němců odlišné od českého. Německá školní norma je totiž stále pod vlivem předchozího vzoru, jímž byl kurent.

NENÍ LATINKA JAKO LATINKA

Je zřejmé, že všechna písmena nejsou stejná, existuje přece třeba písmo patkové nebo grotesk či skript. Já mám ale na mysli úplně odlišný typ latinky, jakým je třeba lomené písmo dosud používané v omezené míře u našich jižních sousedů. S frakturou se můžeme stále ještě setkat na domovních štítech, v hlavičkách novin, nebo na letácích. Knihy se dnes již tímto písmem nesází, klasické latinské písmo, jak ho známe dnes, je přece jen lépe čitelné.

Takových národních odlišností je ale víc. Cestujete-li podél pobřeží Atlantiku z Francie do Španělska, překvapí vás za hranicemi dvojjazyčné nápisy, které jsou vyvedeny ve dvou různých podobách latinské abecedy. Španělský název je napsán normovaným písmem pro dopravní značky, které je po celé Evropě obdobné, druhý nápis, v baskičtině, je z podivných, jakoby ručně namalovaných baculatých písmen. Typické pro baskičtinu je např. „A“, které má nad špičkou ještě výrazný vodorovný tah. Baskové svou variantu latinky používají i pro tisk letáků nebo plakátů. Zajímavé

BASK GJRZ

je, že některými typickými tvary doplňují i písmena evropská: k již zmíněnému áčku klasického bezpatkového písma bez obav přidají typické „břevno“. Nemusíme ale jezdit daleko, abychom se setkali s takovými kutilskými úpravami znaků. Poláci často škrtají písmeno „Z“. Můžete si toho všimnout třeba na vývěsních štítech některých obchodů. A konec konců se lze s tímto jevem setkat i u nás, ovšem ne v tak hojně míře.

STEJNÉ PÍSMO, JINÝ JAZYK: JINÁ TYPOGRAFICKÁ PRAVIDLA

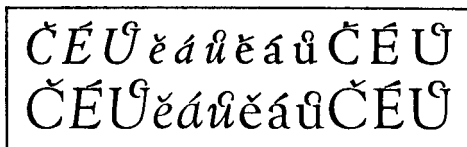
Ani v případě, že budete mít v ruce dvě stejné knihy, ale ve dvou jazykových mutacích, nebude vše úplně stejné. Každý národ, každý jazyk má široký soubor psaných i nepsaných typografických pravidel. Vezměte si například uvozovky: „české“⁴² se liší nejen od „anglických“, ale i «francouzských». Hispanisté vědí, že tázací věta se ve španělštině označuje obráceným otazníkem i na začátku: ¿Porque? Existuje velké množství dalších rozdílů.

NABODENÍČKA

Specifickým národním rysem písma je diakritika nebo novotvary znaků. Z neznámějších jazyků jen latina a angličtina toto obohacení abecedy nevyužívá.³ Diakritická znaménka se vyvinula jako reakce na nedostatečný počet znaků, který neodpovídal počtu fonémů v daném jazyce. Některé jazyky tento problém řeší nebo řešily pomocí spřežek několika písmen, jiné právě pomocí akcentů. Nejednotný způsob psaní českých znaků odstranil v Čechách mistr Jan Hus zavedením diakritických znamének. Čeština tak patří mezi několik málo evropských jazyků, kde je způsob psaní téměř fonetický. Spřežkový způsob psaní se používá dodnes třeba v polštině (Szczećin [ščecin]) nebo v němčině (Tschechisch [čechiš]). Naopak český způsob měkčení souhlásek převzaly některé další jazyky.⁴ Evropské jazyky používají asi 15 druhů pozměňování latinských znaků. Velké množství diakritickým znamének ovšem znesnadňuje grafikům jejich práci, neboť akcenty často prostě překáží.

Mezi jazyky, které používají speciální znaky, patří např. němčina. Ta používá ostré „s“ – „ß“ (vzniklé jako spřežka tzv. německého dlouhého „s“ a „z“; proto se tomuto znaku říká německy „es-zet“; současná pravopisná norma v některých spolkových zemích SRN však znak nahradila znaky „ss“), islandština rozlišuje speciálními znaky přízvučné a nepřízvučné „th“.

Ani podoba rozlišovacích znamének nebyla vždy taková, jaká je dnes. Háček, dnes u většiny typografických písem stranově souměrný, byl například u mnoha předválečných písem stínovaný. Typografové a výtvarní kritici vedou o podobu českých

diakritických znamének spory dodnes. Zvláště ostře proti importovaným písmům s nevhodně tvarovanými a umístěnými akcenty bojoval Vojtěch Preissig, který, jak píše Dyrnyk, dovedl „se vzácným porozuměním vniknouti do charakteru písma a vystihnouti jej v akcentech“. Preissig upravil do češtiny několik zahraničních písem – jeho pojetí diakritiky nám ale dnes může připadat příliš nápadné a zdobné.

ČESKÉ PÍSMO TYPOGRAFICKÉ

Roku 1852 psal děkan František Xaver Škopík Františku Sušilovi: „Kdykoli uzřím knihu slovanskou švabachem tištěnou, po každé tím bolestněji cítuji jarmo cizinstva, vida pak knihu latině tištěnou, těším se, jakoby mně posud stojícímu na otrocké půdě egyptské kynula krajanka z protějšího břehu, usmívajíc se na mne tváří poznaky

otroctví sprostěnou.“ Latinka se ale prosazovala, až na počátku 20. století zvítězila definitivně. V tiskárnách v té době byla ale výhradně písma zahraničního původu.

Absence domácích písem záhy vedla typografy, grafické umělce a bibliofily k potřebě původního českého písma. „A spočívá jistě i určitá národní ctižádost ve snaze, abychom měli alespoň jedno vlastní písmo, jímž bychom mohli prokázat i v tomto oboru svou nejen odbornou, ale nakonec též kulturní vyspělost,“ volá Karel Dyrnek. „Po střízlivé úvaze nelze ovšem očekávat, že bude kdy vytvořeno písmo svérázně české ve smyslu národopisném, po jakém bylo voláno i autory pojednání v odborné literatuře. Jest vůbec pochybné, zda za nynější doby, kdy každá národní svéráznost stále více se stírá všeobecnými kulturními styky, mohlo by ještě vzniknouti a zakotviti písmo tak odlišně národního charakteru, jako je anglické písmo gotické nebo německý švabach v přirovnání k latince.“ A dodává: „Typografické písmo jest kulturní pomůcka, nemá samo o sobě účelu, jest pouze prostředkem; moc zvyku a mimovolná snaha po všeobecnosti jest příliš silná, než abychom se v tomto ohledu přizpůsobovali. Prohlédneme-li si písma knih anglických, francouzských, italských, můžeme mluvití nejvýš o tom, že v Anglii jsou *oblíbeny* užší a silnější antikvy, ve Francii latinky a medievally slabšího řezu a v Itálii výrazná písma románská. Skutečně výrazný *národní* charakter nemá žádné z těchto písem.“

Prvním „českým“ písmem se stala osobitá Preissigova antikva (skici pochází z let 1912 až 1914), která byla dokončena ve Státní tiskárně 26. února roku 1925. Dalším

Preissig ářčŮŘ

výtvarníkem, který přispěl k otázce českého písma, byl Oldřich Menhart. Mezi jeho písma patří např. Manuscript, kterým – slovy učebnice Písma z osmdesátých let – „ (...) nakreslil řadu poselství a provolání sloužících prvním létům socialistického budování.“ Vida k čemu může písmo sloužit!

Mezi další známá česká písma dosahující vysoké úrovně patří Týfova anktiva, která se „na přelomu 50. a 60. let (...) zrodila jako démant na hnojšti. Nemá smysl ji zařazovat do kontextu původní české písmařské tvroby, když se sama řadí do kontex-

Týfa řcqQS

tu evropského i světového. Je to abeceda plná překvapivých kresebných anomálií, nadsázek i racionální elegance. Přestože je některými detaily formálně poplatná době svého vzniku, jedná se o písmo nadčasového významu...“ píše současný typograf František Štorm.

Jiným, ale všeobecně známým písmem českého výtvarníka, je Metron Jiřího Rahtouského. Tímto písmem jsou provedeny kovové litery, ze kterých se skládají názvy stanic pražského metra.

DIGITALIZACE

Jistě si vybavíte první počítačová písma – vytištěná na jehličkové tiskárně z drobných bodů, často bez české diakritiky. Nejen počítače, ale hlavně programy od té doby udělaly velký skok. Dnes můžeme i na svém počítači využít krásy slavných typografických písem od renesance až po současnost. Světově proslulé písmolijny dnes nabízejí nejen nejnámější a dějinami prověřené řezy, mnohé dokonce ve vlastních variantách (existuje např. Adobe Garamond, ITC Garamond, Stempel Garamond, Simoncini Garamond, Berthold Garamond...), nýbrž i všechna písma z celkového počtu snad více než dvaceti tisíc.

Počítače zdaleka nemají jen pozitivní vliv na typografickou tvorbu. Naopak. Právě díky jejich snadné dostupnosti se tvorby knih, plakátů či letáků zmocnili nepoučení diletanti. V kancelářských programech sázejí beletrii, předlohy pro tisk vytvářejí na laciných laserových tiskárnách. K sazbě využívají jen těch písem, která obsahuje jejich počítač, tedy Times New Roman a Arial.⁵ Na celém světě se tak sází pouze několika málo různými písmi. Vzhledem k snadnému přenosu písma z jednoho počítače na druhý pak není divu, že vzniká jakási univerzální euroamerická typografie. Mizí nejen národní individualita, ale i osobnost tvůrců. K tomu přispívá i komunikace prostřednictvím internetu, neboť kdekoli na světě si můžete prohlížet ukázky plakátů, knih, písem nebo logotypů z jakéhokoliv jiného místa na Zeměkouli.

Tzv. lokalizace digitálních písem, tedy úprava hotových řezů pro potřebu češtiny, do určité míry ovlivňuje výběrem počešťovaných řezů české typografie. Písma firmy Adobe byla lokalizována profesionálními typografy, výsledek je velmi dobrý. Nao-

ČÁP NŮŽ ŠÍP

pak kolekce písem společnosti DTP Studio jsou z typografického hlediska zrůdné. U některých písem firmy URW akcenty zasahují do obrazu písma a narušují jeho strukturu. Bohužel, cena těchto produktů předurčila jejich postupné rozšiřování.

Mohli bychom nabýt dojmu, že masovým rozšířením počítačů v oblasti grafického designu končí národní kulturní odlišnosti typografické tvorby. Opak může být pravdou. Dobu potřebnou k vytvoření digitalizovaného písma již nelze počítat na roky, ale na týdny či dokonce dny a celý proces je navíc mnohem jednodušší. Tím nastala příležitost pro vytváření „českých“ písem současnými výtvarníky. A to se skutečně děje.

Vzorník písem Františka Štorma obsahuje již téměř 230 řezů, v ateliéru písma na Vysoké škole umělecko-průmyslové vznikají pod vedením prof. Jana Solpery další. Nevznikají ale jen písma nová, Štorm „znovuvytvořil“ např. Týfovu i Preissigovu antikvu.

Tento postupný proces uvědomování si kořenů evropské typografie vede některé současné umělce ke stále většímu zájmu o klasickou „černobílou“ typografii. Zdá se mi, že nastává doba určité přesycenosti počítači, přestože jejich možnosti ještě zdaleka nebyly vyčerpány. Možná, že se ještě generace současných grafiků dožije chvíle, kdy se tvůrci knih a časopisů vrátí k lety prověřeným proporcím, velikostem a tvarům písma a vrátí do tiskovin přirozenou nedokonalost. „Může být zatlačeno takzvanou ‚experimentální‘ typografií, co bylo po staletí užitečné a správné? (...) Experimenty slouží výzkumu, jsou prostředky při hledání pravdy, ale samy o sobě nejsou nikdy uměním,“ říká ve své přednášce v Praze roku 1965 švýcarský typograf Jan Tschichold. A já s ním souhlasím.

LITERATURA

- Dyrnk Karel, *České písmo*. Praha, Typografia 1925
 Menhart Oldřich, *Tvorba typografického písma*. Praha, SPN 1956
Písmo ve výtvarné výchově, Praha, SPN 1985
Sazba I, Ruční sazba. Praha, SPN 1984
 Sonberg Josef, *Strojová sazba*. Praha, SNTL 1978
 Štorm František, Citace, karikatura, deformace. *Deleatur 1/97*, Praha 1997
 Tobolka Zdeněk, *Knihy. Jejich vznik, vývoj a rozbor*. Orbis, Praha 1949
 Tschichold Jan, *Význam tradice pro typografii*. Praha, Střední průmyslová škola grafická 1965

POZNÁMKY

- 1 Všiml jsem si, že ti spolužáci, kteří používali ku psaní čínské pero namísto plnicího, měli daleko kostrbatější rukopis, ostřejší obloučky a vůbec menší písmena.
- 2 Toto pravidlo je u nás dnes bohužel ignorováno. Například Mladá fronta Dnes, většinu typografických pravidel nerespektuje. Místo uvozovek používá znak pro míru palce (") atd. Bohužel se tato „nová“ okleštěná pravidla stávají standardem pro tvorbu tiskovin.
- 3 Ani to není přesné: latina používá dvě ligatury „æ“ a „œ“, angličtina v mnoha slovech cizího původu zachovává původní pravopis (např. fr. soirée).
- 4 Např. litevština, kterou upravil mezi lety 1919 a 1921 prof. Josef Zubatý, dále slovenština, slovinština, chorvatština, horní lužičtina a lotyšština. Britská biblická společnost zavedla české háčky i do latinského přepisu bengálštiny nebo romštiny. Výjimečně používali háčky i Němci (např. při přepisu azbuky do latinky). Blíže viz Sonberg 1978, s. 90–92.
- 5 Firma Microsoft, která nabízí nejrozšířenější operační systém pro osobní počítače v České republice, nepřímo způsobila na dlouhou dobu úpadek české knižní tvorby. Times New Roman obsažený v MS Windows je z typografického hlediska mimořádně podúroveňový. Všimněte si například asymetrického a příliš malého háčku nebo ostré čárky. Arial není dobře čitelný a má příliš široké proporce. Nezájem o národní typografické zvyklosti a snaha o maximální univerzalitu programů Microsoftu tak vedla k tomu, že snad všechny obchodní dopisy na světě jsou tištěny stejným a mizerným Timesem New Roman... Tento trend se bohužel projevuje i na Internetu. Jelikož většina uživatelů používá k prohlížení webových stránek počítač s Windows, obsahuje naprostá většina stránek jen písma Times New Roman a Arial. Zdá se, že vznikem Windows končí typografie.